

Kitâbiyat Book Reviews

Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına

Khaled Fahmy, çev. Abdullah Yılmaz

İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020, 208 sayfa

ISBN 9786057947598

2010 yılında *Paşanın Adamları: Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır* adıyla tercümesi yapılmış çalışmasından sonra Mısırlı tarihçi Khaled Fahmy'nin (Hâlid Fehmî) ikinci eseri de Türkçe'ye kazandırılmış bulunuyor. Fahmy her iki kitabında da Kavalalı Mehmed Ali dönemine odaklanmakla birlikte ilkinde daha çok askeri modernleşme tartışmaları üzerinden Mısır'da yeni bir ordu inşası meselesini ele almakta ve Mısırlı milliyetçi anlatının Kavalalı etrafında oluşturmaya çalıştığı kurgu ve iddiaları eleştirmektedir. Eleştirel tavrını korumakla birlikte (s. 140, 177-178), nispeten daha yüzeysel ve genel okuyucuya yönelik hazırlandığı hissedilen bu kitabında ise Kavalalı Mehmed Ali dönemini başından sonuna iktisadi, içtimai, askeri yönleriyle tahlil etmesinin yanı sıra daha çok siyasi açıdan ve Osmanlı bağlamında incelemeyi hedeflediği görülmektedir.

Fahmy, dönemin portresini oluştururken daha önce yapılmış olan akademik çalışmalar başta olmak üzere özellikle dönemin tarihçilerinin eserlerinden, Batılı seyyahların kaleme aldıkları seyahatnamelerden, Mısır ve İngiliz arşivlerinden yararlanmışır. Dolayısıyla Osmanlıca, Arapça, İngilizce ve Fransızca kaynakları kullanarak zengin bir mukayese imkânı yakalamıştır. Nitekim Fahmy'nin kitabın son bölümünde tartışmaya açtığı ve eleştirdiği meselelerden biri de daha önce yapılmış olan araştırmaların kaynak dili

engeli sebebiyle belli bir bakış açısını yansıtan ve halihazırdaki kalıp ve kabulleri tekrarlayan çalışmalar olmasıdır.

Kitaptaki metin akışının okuyucuyu atıf ve alıntıya boğmayan, sade bir tarza sahip olduğu söylenebilir. Fahmy oldukça az düzeyde referans göstermeye gayret etmiştir. Bu, genel okuyucu kitlesi açısından bir kolaylık olarak görülebilir. Hedef okur kitlesi itibarıyla değerlendirildiğinde eserin gayet başarılı bir sadelikte dönemi özetlediğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Fahmy özellikle çok girift meselelerde tafsilata girmeden ve gerekli ayrıntıları da atlamadan süreci siyasi, sosyal, iktisadi, askeri ve kültürel yönleriyle anlaşılır bir basitlikte sunmaktadır. Ancak bu durum, akademik çalışmalar için bir handicap ihtimalini de kısmen barındırmaktadır.

Kronolojik seyir takip edilerek oluşturulan kitap Kavalalı Mehmed Ali'nin Mısır'a gelmeden önceki hayatına dair bilgiler verdiği bölümle başlar. Ardından Mehmed Ali'nin Mısır'a gelişine ve 1805'te vali olarak tayinine kadar geçen dönemdeki karmaşık ve zorlu mücadelelere değinir. Sonraki iki bölümde Kavalalı'nın iktidarını sağlamlaştırmasına giden yoldaki dahilî ve haricî meseleleri ele alır. Memlûkler'in tasfiyesi ve Vehhâbîler'le mücadeleler bu bölüme dahil edilmiştir. Yunan isyanını takip eden gelişmelerin tartışıldığı beşinci bölümle birlikte Kavalalı'nın bölgesel bir gücün ötesine geçen yükselişi incelenmektedir. Altıncı ve yedinci bölümler, Osmanlı yönetimiyle ayrı düşen bir vali figürünün İstanbul ile askeri, siyasi ve hukuki mecralardaki mücadelelerine ayrılmıştır. Son bölümde ise Fahmy, XX. yüzyıldaki Kavalalı dönemine dair gerek Batı'da gerekse Mısır'da yapılmış olan çalışmaları incelemektedir.

Kavalalı'nın doğum tarihi ve yeri sürekli tartışma konusu olmuştur. Fahmy de eserine Kavalalı'nın doğum tarihi ve yeri ile ilgili tartışmalara temas ederek başlar, ancak yeni bir iddiada bulunmaz. Ahmed Cevdet Paşa'nın da belirttiği üzere Fahmy, Mehmed Ali'nin Kavalâ'dan yola çıkan küçük bir askeri birliğin Arnavut başıbozuklarla birleşerek Mısır'da beraber hareket etmeleri ve Kavalalı'nın bizzat kendini Arnavut olarak tanıtmaya gibi sebeplerle Kavalalı'nın Arnavut olduğu iddialarının ortaya atıldığını savunmaktadır (s. 28, 38). Bunun dışında yazar, Kavalalı'nın Mısır'dan önceki hayatına dair bilinmezliği nasıl manipüle ettiğine ve kendisine gelen Batılı ziyaretçilere şahsı ile ilgili nasıl bir kurgu sunduğuna dikkat çekmiştir (s. 15-21). Aynı zamanda Fahmy, Kavalalı'nın Mısır seferine dair oldukça ilginç bir ayrıntı vermektedir. Bu ayrıntı, Mehmed Ali'nin Mısır'a bizzat Kavalâ kadısı olan dayısı tarafından gönderildiğine işaret etmektedir. Sebebi zapturapt altına alınamayan evli bir gencin ailesinden ve istenilmeyen arkadaş çevresinden uzaklaştırılmak istenmesidir (s. 23-24). Ancak Fahmy eserinde uzunca bahsettiği bu bölümde herhangi bir kaynağa referans vermemiştir.

Diğer taraftan, Fahmy'nin üç yıl süren Fransızlar'ın Mısır'ı işgal sürecini (1798-1801) okuma biçimi tartışma götürür niteliktedir. Mısırlı tarihçi, Kahire'de çıkan iki halk ayaklanması ve Memlûkler'in ortaya koyduğu direnişi vurguyla aktarmaktadır (s. 26-27). Halbuki kendisinin ileri sürdüğünün aksine Memlûkler iki defa Fransızlar'la savaşıma teşebbüsünde bulunsalar da bunun herhangi bir belirleyicilikten oldukça uzak olduğu ortadadır. Halk ayaklanmaları dikkatlice incelendiğinde ise buradaki ana unsurun biza-tihi Fransız işgali olmadığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bilakis Kahire halkı Fransızlar'ın yönetim tarzından kaynaklanan sorunlarla birlikte nihai keredede vergilendirme biçimine karşı isyan etmişlerdir. Birincil elden olaylara tanıklık eden Ezher ulemasından tarihçi Abdurrahman el-Cebertî'nin (ö. 1240/1825) değerlendirmeleri bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. İkinci halk ayaklanması ise Osmanlı-Fransız taraflarının barış antlaşması yapamamasından kaynaklı karışıklıklar neticesinde patlak vermiştir. Dolayısıyla her iki isyanı kitlesel ve bütünsel bir işgal karşıtı olarak konumlandırmak pek doğru olmayacaktır. Bir diğer husus, kitapta Mehmed Hüsrev Paşa'nın (ö. 1272/1855) rüşvet ve yolsuzluk sebebiyle 1840'ta hapsedildiği ve ömrünü hapisanede tamamladığının ileri sürülmesidir (s. 172). Halbuki Hüsrev Paşa yukarıda geçen suçlamalar neticesinde zikredilen tarihte sadece Tekirdağ'a sürgün edilmiş ve bir sene sonra da İstanbul'a geri dönmüştür.

Fahmy, izlediği politikalar ve aldığı neticeler itibariyle Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı nihai anlamda başarılı bulmaktadır. Bunu yaparken değerlendirmelerinde oldukça objektif hareket ettiği, milliyetçi kurguda oluşturulan, kendisinin de tenkit ettiği Kavalalı portresini eleştirel bir bakış açısıyla ele aldığı kolaylıkla ifade edilebilir. Dolayısıyla Mısırlı tarihçi, Kavalalı'nın icratlarına değindiği kadar Mısır halkının bu tür değişim ve gelişmelere nasıl tepki gösterdiğine de yer vermektedir. Böylelikle başarılı bir şekilde, kusursuz olarak gösterilmeye çalışılmış olan dönemin kusurlarını ortaya koymaktadır. Mesela 1817-1820 yılları arasında açılan Mahmûdiye Kanalı'nda 300.000 işçi çalıştırılmış olup bunların üçte birinin açlık, bitkinlik ve sağlıksız koşullardan telef olduğunu kaydeder (s. 85). 40.000 civarında insanın fabrikalarda zorla çalıştırılması bir başka örneği oluşturmaktadır (s. 161). Benzer sorunlar paşanın Mısırlılar'dan oluşan bir ordu kurması sürecinde de yaşanmış ve ciddi baş kaldıralara sebebiyet vermiştir. Mesela baskıcı uygulamalar karşısında 1823'te köylüler vergi vermeyi reddetmiştir. 1824 yılında patlak veren, paşanın kâfir ilan edildiği ikinci isyana 30.000'e yakın kişi katılmıştır (s. 104). Gerçekleşen isyanların haricinde, askere alma uygulamalarından kaçış için Mısırlılar'ın denediği yollar oldukça ilginç ayrıntılar sunmaktadır. Köylerin topluca terkedilmesi başvuru çarelerin başında gelmektedir. Bunun

dışında, tetiği çekmek üzere kullanılan işaret parmaklarının koparılması, tüfeklerin doldurulması için kullanılan ön dişlerin çekilmesi gibi yollar Mısırlılar tarafından başvurular çareler arasında yer almaktadır. Mevcut durumun vahametini göstermesi açısından sakat ve yaralılarından müteşekkil alayların kurulduğunu belirtmek yeterli olacaktır. Bunların haricinde Fahmy ordudan firar eden asker sayısının çokluğuna ayrıca vurgu yapmıştır (s. 106-107, 164). Fahmy gerektiğinde ise Kavalalı'nın hakkını teslim etmekten geri durmamıştır. Özellikle paşanın Osmanlılar ile mücadelesinde Batılı dengeleri nasıl isabetli bir şekilde değerlendirdiğinden övgüyle bahsetmektedir (s. 134-35).

Fahmy, kitabının son bölümünde tarihsel anlatımdan ziyade Kavalalı Mehmed Ali Paşa etrafında oluşturulmaya çalışılan milliyetçi kurgunun oluşum sürecini ele almakta ve buna dair eleştirilerine yer vermektedir (s. 172-96). Bu kısımda milliyetçi algının oluşumunda iki temel parametreden bahsedilmektedir. Bunlar Kavalalı hanedan mensuplarının kasıtlı şekilde ayıklayarak tasnif ettikleri arşiv belgelerini Arapça'ya tercüme etmeleri ve "sipariş usulü" Kavalalı'yı destekler mahiyette eserler yazdırmalarıdır. Bu çabalar Kral Fuad'ın döneminde (1917-1936) yoğunluk kazanmıştır. Bu minvalde Mehmed Ali, İbrahim ve İsmail üzerine odaklanan ve Kavalalı hanedanının Mısır'da ulus devlet kurma çabasında olduğunu ileri süren anlatılar oluşturulmuştur. Nitekim bizzat Kral Fuad tarafından sömürge dönemi Hindistan tarihi uzmanı olan İngiliz tarihçi Henry Dodwell'e 1931'de yazdırılan ve Cambridge Üniversitesi Yayınları tarafından basılan *The Founder of Modern Egypt: A Study of Muhammad Ali* adlı kitap bunlardan biridir. Yine aynı dönemde, titizlikle ayıklanarak Osmanlı Türkçesi'nden Arapça'ya tercüme edilmiş arşiv malzemelerinden kaçınılmaz bir şekilde üretilen ve oluşturulmuş olan milliyetçi kurgu ve iddiaları destekleyen ya da tekrarlayan çalışmalar yapılmaya devam etmiştir. Abdurrahman er-Râfi'nin (ö. 1966) çalışması buna örnek olarak verilebilir (s. 178-79). Fahmy, bu vaziyetin 1952'deki askeri darbeye kadar büyük oranda, sonrasında ise kısmen devam ettiğini ileri sürmektedir (s. 182). Mısırlı tarihçi, 1970'lerden itibaren arşiv malzemelerinin tamamının araştırmacılara açılmasıyla birlikte daha kapsamlı, nitelikli ve eleştirel çalışmaların başladığına dikkat çekmektedir. Mevcut gelişmelerle beraber, hem Arapça'ya hem de Türkçe'ye vâkıf yeni nesil tarihçilerin yetişmesi sürece olumlu katkılar sağlamıştır (s. 189-90). Böylelikle önceki dönemin tarih anlatıları ve milliyetçi tarih yazıcılığı ciddi mânada tenkide tutularak tekrar masaya yatırılma imkânı bulmuştur.

Türkiye'de Kavalalı devri Mısır tarihi çalışanların bildiği üzere, bu dönemi merkeze alan Atilla Çetin'in 1998 yılında yayımladığı *Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliği: Osmanlı Belgelerine Göre* adlı çalışması ve Özge Özkoç'un

2013'te *İmparatorluk İktidarının Sınırında Osmanlı Mısırı: Mehmet Ali Paşa Döneminden Hıdivliğe* adı altında hazırladığı doktora tezinden başka Türkçe'de henüz monografik bir eser ortaya konulmamıştır. Türkçe'deki telif çalışmaları haricinde 1999'da Fransızca'dan Türkçe'ye çevrilen Gilbert Sinoué'nin *Kavalalı Mehmet Ali Paşa: Son Firavun* adlı kitabı kapsamlı bir monografik eserdir. Burada zikredilenlerin dışında farklı odak ve kapsamlarla yapılan birçok çalışmanın varlığı tabii ki söz konusudur. Netice itibariyle, Türkçe literatürde Kavalalı Mehmed Ali Paşa dönemiyle alakalı yeterince çalışmanın yapılmamış olması bu tür eserlerin çevirisini daha kıymetli hale getirmektedir.

Son olarak, yayın hayatına yeni başlayan Vakıfbank Yayınları aracılığı ile Türkçe'ye kazandırılan kitabın mizanpajıyla alakalı da birkaç değerlendirilmede bulunmak doğru olacaktır. Kitabın içindekiler kısmı ile kaynakça bölümünde tercih edilen düzenin pratik kullanımı zorlaştırdığını söylemek gerekiyor. Yine çeviriye esas alınan İngilizce metinde kullanılan Arapça isimleri ve kaynakları yazma biçiminin Türkçe'ye aktarımında bazı sorunlar yaşandığı görülmektedir. Mesela dönemin önemli tarihçilerinden biri olan Abdurrahman el-Cebertî'nin adı "Jabardi" şeklinde yazılmıştır (s. 30). Sonraki alıntılarda ise "Cebertî" şeklindeki yazılış tercih edilmiştir ki doğrusu budur (s. 47-48). İngilizce kaynaklı diğer bir yazım sorunu ise "Damanhor" kelimesinde görülmektedir. Bu, Mısır'da şehirdir ve Türkçe'de Demenhûr şeklinde yazılmaktadır (s. 34-35). Bir diğer çeviri sorunu "Amiri Yayınevi" ifadesinde yer almaktadır (s. 157). Halbuki Khaled Fahmy İngilizce metinde "Bulaq press" ifadesini kullanmıştır. Yani burada açıkça kastedilen Bulak Matbaası'dır. "Catherine the Great" adı ise Türkçe'de Büyük Katerina olarak karşılanmaktadır. Ancak çevirisinde "Büyük Yekaterina" tercih edilmiştir (s. 157). Bir başka husus, kitapta Cebertî'nin eserinin ismi hatalı bir şekilde *Aca-yip* olarak yazılmıştır (s. 176). Halbuki doğrusu *Acâib*'dir. Aslında bu tarz şahıs ve yer adlarıyla alakalı yazım sorunlarıyla birçok çeviride karşılaşılmaktadır. Kelimenin aslının Arapça ya da başka bir dilde olduğunda, İngilizce ya da başka dilde yazılmış bir eseri Türkçe'ye tercüme edenler, çoğu zaman kelimenin aslını bilmediklerinden ya da alana hâkim olmadıklarından kullandıkları metinlerdeki yazılış biçimlerini aynen aktarmaktadırlar. Yayınevlerinin editörlerinin de dikkatinden kaçan bu tür yazım hataları birçok eserde okuyucunun karşısına çıkarak bazan okurların tercüme metinlere nüfuz etmesini engelleyebilmektedir.

Halil İbrahim Erol, Arş.Gör. Dr.

Kırklareli Üniversitesi Tarih Bölümü

ORCID 0000-0001-8331-8441

DOI 10.26570/isad.957311